

ІСТОРІЯ ЯК СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ У ДРАМАТУРГІЇ ГНАТА ХОТКЕВИЧА

Валентина Музичук. Історія як спосіб розв'язання національної проблеми у драматургії Гната Хоткевича.

У статті аналізуються праці Г.М. Хоткевича, присвячені питанням історії. Здійснено короткий огляд драматургії автора і виділено місце історичній проблематиці в ній. Окреслено основні напрямки історіософії автора та визначено її актуальність для сучасного покоління, зокрема і у формуванні національної свідомості.

Ключові слова: історична драма, історичний процес, історичний образ, національна свідомість.

Валентина Музичук. История как способ разрешения национальной проблемы в драматургии Гната Хоткевича.

В статье анализируются труды Г.М. Хоткевича, посвященные вопросам истории. Сделан краткий обзор драматургии автора и выделено место исторической проблематике в ней. Выделены основные направления историософии автора. Определена актуальность исторических взглядов писателя для современного поколения, в том числе и в формировании национального сознания.

Ключевые слова: историческая драма, исторический процесс, исторический образ, национальное сознание.

Muzychuk Valentina. The history as the tool applied by G. Chotkevych in his dramatics for solving of the national problem.

This paper includes the analysis of G. Chotkevych's memoirs covering the historical issues, brief overview of the author's dramatics and highlights of its historical problematics. Also, the main directions of the author's historiography are singled out herein. Moreover, the paper estimates the actuality of the writer's historical views for the modern generation, including for the formation of the national consciousness.

Key words: the Historical Drama, the Historical Process, the Historical Image, the National Consciousness.

Постановка проблеми. Початок ХХ століття можна охарактеризувати як часи національно-культурного та державного відродження українського народу. Революційні хвилі 1905 – 1910 рр. та 1917 р. виокремлюють окремі нації на згарищах Австро-Угорської та Російської імперій. Українська нація цікавиться проблемою самовизначення, формування своєї держави. Формуються різні думки з приводу того, які позиції передовсім до Нової Росії має Українська держава. Точилися активні дискусії навколо питання чи існує українська нація і чи має вона право на свою державу, якщо так, то якою має бути ця держава: назалежною, автономною. Неготовність до радикальних рішень у колах української інтелігенції було чи не головною причиною поразки революції, а відтак і процесу державотворення.

Пробуджується інтерес до історичного минулого України, її культурно-духовних надбань. Саме історія, а особливо історія в літературі і мала послужити орієнтиром для становлення нації як окремої спільноти. В наукових колах широко популяризуються праці істориків М. Костомарова, Д. Яворницького, М. Грушевського, М. Аркаса, М. Максимовича.

Ця тема звучала у творах таких письменників-модерністів як Леся Українка, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, О. Олесь, М. Вороний, Б. Лепкий та ін. Цю лінію своєрідно продовжує Г. Хоткевич.

Репресований у 1938 р. Г. Хоткевич був надовго викинутий із літературного життя України. З прийняттям Україною незалежності, його творчість знову повертається до нас. Але багато його творів так і залишилися в архіві письменника.

Ступінь наукової розробки проблеми. В 1992 році друкується „Історія України (до кінця XVI ст.)” Г. Хоткевича із вступною статтю Н. Шумило, де авторка ознайомлює читача із багатогранною постаттю автора, а також звертає увагу на те, що „... ще в Харківському реальному училищі хлопець цікавиться історією свого краю, збирає фольклор, вчиться гри на бандурі та скрипці, захоплюється українською літературою” [14, с. 5]. Відтак література, історія і музика стануть головними захопленнями його життя.

Згодом з'являються статті Д. Нитченка „Універсальний талант Гната Хоткевича” [7], Г. Александрова „Гнат Хоткевич. Героїчна і трагічна доля письменника” [2], де високо оцінюються твори письменника, а особливо – історичні. У статті „Гнат Хоткевич” В. Кізченко зазначив: „Найбільшої ж ваги в літературній творчості Гната Хоткевича на еміграції, як і пізніше, набуває історична тематика. І це не дивно, адже відновлення історичної пам'яті українського народу,

повернення йому власної героїчної історії були і є головними чинниками у вихованні національної свідомості. А саме на це і була спрямована багатогранна культурницька діяльність Гната Мартиновича протягом усього його життя” [5, с. 6].

Мета нашої статті – історія у драматургії Г. Хоткевича, джерела та мета написання драм.

Виклад основного матеріалу. Погляд Г. Хоткевича на історичні події відбито не тільки в драматичних творах, а й у наукових розвідках, серед них „Історія рідного краю” (в архіві письменника зберігається в рукописах). Судячи з тексту планувалась монументальна робота з історії України з давніх часів і до початку ХХ ст. Але задум автора не був реалізований. Працю спрямовано на формування патріота своєї країни. Цікаво і доступно розповідаючи про події історії України автор пише: „Наш рідний край, наша земля, на якій ми живемо – се Україна, а тому й ми називаємося українці, от як у Франції землі живуть французи, у Германії германці, у Польщі поляки, всякий народ по своїй землі називається. Правда, коли Росією правили петербурзькі царі, то вони, хоча всі люди поробити підходимі під одне ярмо, веліли усім називать себе „русскімі”, отже й наші люди, одні не знаючи, а другі для своєї користи, почали називати себе „русскімі”[...]. Ми не „русскіє”, і не „хахли” і не „малоросси”, а українці...” [12, арк. 1]*.

Цикл робіт „Галичина під Польщею”, „Галичина під Австрією”, „Польсько-литовське королівство” описує історію зародження, становлення Литовської та Польської держави, а також Австро-Угорської імперії. Виокремлює вагоме місце Західної України в політиці цих держав. Залишив письменник багато історичних розвідок, таких, як „Наливайко у мідному бичу”, „Як прийняли увільнені селяни „Положеніє 19.02.1861 года””, „Енгельгардти”, „Історія села Деркачі”. Вони містять багато цікавого історичного фактажу.

Вагомий внесок до розвитку історичної науки і формування національного світогляду зробив письменник написавши монографію „Два гетьмани” про Богдана Хмельницького та Івана Мазепу. Оповідь про першого гетьмана ведеться від початку повстання під проводом Б. Хмельницького і до його смерті. Автор не переказував події тих часів. Він писав: „... здається мені далеко важнішим буде в нашій завданню змалювати загальну картину, дати поняття про особу нашого великого гетьмана на тлі сучасної йому епохи й історичних подій” [13, с. 16]. Про другого гетьмана він розпочав розповідати з часів великої руїни, описав умови, в яких Мазепа почав свою політичну діяльність в Україні і до його смерті. Автор співчуває Іванові Мазепі, про похорон гетьмана зазначає, що „... ховали українці всю будущу долю рідного краю й рідного народу” [13, с. 105].

Важливе місце в історичній творчості Хоткевича належить підручнику „Історія України” (з давніх давен і до ХVІ ст.), де в доступній для широкого загалу формі розповідається про формування Київської Русі, її князів, про роль Речі Посполитої у житті України і про появу козацтва. Автор не забуває підкреслювати, що це українська історія, а не російська. Початок нашої державі дала Київська Русь, а не Московщина і т. д.

М. Браичевський стверджував, що Хоткевич „... не працював з джерелами, не проводив наукових досліджень у справі вивчення вітчизняної минувшини. Він базував свою концепцію на працях сучасних йому істориків (насамперед М. Грушевського)” [14, с. 187]. Ми спробуємо спростувати цю думку. Письменник і справді писав свої історичні праці не в науковому стилі, але його джерела не обмежувалися працями лише М. Грушевського. Наприклад, у історичній розвідці „Наливайко в мідному бичу” Хоткевич використовує польські та руські літописи (літопис Самовидця, Граб’янки, Лизогубовський), праці Бантиш-Каменського, Сярчинського та ін. В розвідці „Енгельгардти” знаходимо посилання на такі архівні документи, як „Систематичний вказівник до історичних описів століття Військового міністерства”, „Формулярні списки” (ХІХ ст.), „Уставні грамоти”, багато інших архівних списків, зведень та листи відомих осіб. В монографії „Два гетьмани” Хоткевич аналізує політичну діяльність Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, використовуючи, наприклад, „Акти Південно-Західної Росії”, праці М. Костомарова, С. Томашівського, О. Прокоповича та ін.

Дослідник біографії Г. Хоткевича А. Болабольченко також вказує, що при написанні роману „Тарас Шевченко” письменник мав „... купи вивчених архівних документів, стоси моно-

---

* Правопис автора тут і далі збережено.

графій, листування з фахівцями, архівами, бібліотеками, вивчення етнографічних джерел, виправлення контамінованих фольклорних текстів” [3, с. 22].

Отже, Хоткевич досить прискіпливо вивчав історію своєї країни і навіть зробив деякі історичні відкриття. Уже згадуваний нами М. Брайчевський вказує, що у підручнику „Історія України”, „... автор визначає кількість населення Києва у XII ст. „до ста тисяч”. Таку цифру вчені отримали лише в останні десятиліття. Г. Хоткевич справедливо підкреслює, що князь у Київській Русі не був самодержавцем, і пояснює це демократичною традицією, притаманною нашому народові. Захоплення Києва та Київської землі Литвою автор правильно відносить до часів Ольгерда, а не Гедиміна, як це приймалося в дореволюційній історіографії і т. д.” [14, с. 187].

Свої погляди на проблеми української історії та нації Г. Хоткевич висвітлює також у суспільно-політичних статтях „А ми?”, „Хто ми і чого нам треба?”, „Виродження” та ін.

Письменник дорікає українцям за те, що вони забувають великі справи своїх предків, забувають мову, приймають чужі звичаї, культуру, розчиняються в чужих народах. Причина цієї ситуації – багатовікове поневолення і забута історія, обмеженість нації в її історичному світогляді: „Вся біда в тому, що в усякій епосі були усякі люде: одні несвідомо йшли вперед, другі могли принаймні се констатувати; треті дорозвилися лише до того, щоб мати змогу оглянути історію тільки до власного народження й т. д. І завжди мало було людей, котрі дійсно розуміли свою епоху, більшість дивилася більш-менш коротко і крізь всілякі призми: оптимізма, песимізма, надій, безнадійности й т. д.” [11, арк.1]. Із жахом констатує письменник той факт, що українці можуть бути відкинутими від загального історичного процесу, розчинитися і зникнути з лиця землі: „Стоїмо в передчутті подій, що несуть зміни вікових Бастилій! Скоро, скоро спаде омана з очей, які не бачили досі і не чули досі. І крикнути хочеться! Крикнуть із усим болем вічно пригнобленого, із усим жахом того, що тоне, коли в останній раз вплив на поверхню хвиль:

- А ми?

А ми де? Ми, українці? Ми ті, що з вами створювали міць Росії! Ми, чий полки першими увійшли на поле битви, першими прийємо ворожий натиск і першими помремо? Де ж наше ім'я в числі очікуючих?” [9, арк. 13].

Отже, письменник мав ґрунтовну теоретичну історичну базу для написання своїх драм.

Нині відомо понад 20 його драм (більшість із них так і не були надруковані за життя письменника). Серед них:

- соціально-психологічні драми („Чи потрібне?”, „Люди, люди ...”, „Люблю жінчину”, „Щастя”, „Василій Жучков”, „Пристрасті”, „Емігранти”);

- драми на революційну тематику („Лихоліття”, „Село в 1905 році”, „Море”, „Вони”, „На залізниці”);

- гуцульський цикл („Верховинці”(„Антін Ревізорчук”), „Гуцульський рік”, „Довбуш”, „Непросте”, „Практикований жовнір”);

- драми про визначних історичних осіб та історичні події („Слово о полку Ігоревім”, „Рогнідь”, тетралогія „Богдан Хмельницький”, „Чорна рада” (приспосований до постановки на сцені роман-хроніка П. Куліша „Чорна рада”), „Повстання чернігівців (декабристи)”, „Етапи” (збережена не повністю)).

Усі ці драми об'єднує одна мета – відобразити історичне минуле своєї держави, особистість як головну ланку у становленні історичної національної держави.

Окрім того, Хоткевич у своїх драмах не просто відобразив минуле, осмислюючи його як цілісний процес. В історичних драмах, на думку Антоновича, Хоткевич „...пробував на взір Лесі Українки віддати сучасні настрої в стародавній історично-побутовій обстанові...” [1, с. 198]. Загалом же, як М. Ільницький зазначав, „Завдання автора художнього твору на історичну тему ... – не реконструювати певну сторінку минулого, той чи інший факт чи епізод, як це роблять фахівці, відновлюючи давню споруду, картину або керамічний посуд... Історія завжди спрямована в майбутнє, тому тут на перше місце виступає момент зв'язку, переходу від однієї епохи до іншої, потреба розкрити спадкоємність прогресивних ідей, показати живий зв'язок минулого і сучасного” [4, с. 152]. Це завдання Хоткевич реалізовував.

Соціально-психологічні драми письменника були створені, в основному, на початку літературної творчості письменника, тобто до 1906 року. Автор еспериментує із внутрішнім світом героїв, їхніми почуттями, самотністю. С. Павличко характеризує цей період в українській

літературі вказує, що письменників „...приваблювала людина поза політичним, соціальним і навіть національним контекстом. Це, звичайно, була людина певного класу, яка могла собі дозволити самотність, знудженість, артистичні інтереси” [8, с. 117]. Щодо прози Хоткевича, то можна погодитись із даним твердженням, але не до кінця щодо драматургії. Гострі соціально-політичні проблеми відображені у драмі „Емігранти” (1906 р.), „Василій Жучков” (рік написання невідомий), національні – у драмі „Пристрасті” (1900 р.) і т.д. Саме соціально-політичні, національні обставини епох випробовують його героїв.

Новаторством позначено цикл п'єс на революційну тематику 1905-1906 рр. Це драми „Лихоліття”, „На залізниці”, „Вони”, „Село в 1905 році”. Автор нещодавно сам був активним учасником революційних подій, відчув настрій епохи зсередини, пережив кожну подію. Він показав ставлення кожної верстви суспільства до подій. Серед них і селяни, і робітники, і інтелігенція, і поміщики, і військові. „Гострі дискусії, сумніви у можливості „загального щастя”, віра робітників, студентів та гімназистів у силу та розум вільного народу, масові сцени надавали творові рис і психологічної драми, і героїчної трагедії, визначили вагоме його місце в історії літератури та театру” [6, с. 44].

Еміграція письменника на Галичину суттєво вплинула на його світогляд, знайомство із багатьма відомими людьми (Михайло Павлик, Ольга Кобилянська, Наталя Кобринська, Василь Стефаник, Осип Маковей, Іван Франко, фольклорист Володимир Гнатюк, художник Іван Труш, актор Олекса Ремез) спонукало до нових творчих пошуків. Опинившись серед первісної краси природи, людини, занурившись у багате різноманіття міфів, казок, легенд, автор особливо акцентує увагу у своїх драмах на історичному минулому України. 1909 р. для створеного ним та О. Ремезом Гуцульського театру пише „Довбуш”, „Верховинці”, „Непросте”, „Гуцульський рік” і „Практикований жовнір”.

Останні драми письменника можна назвати омисленням загальних проблем української нації, її місця у світі, причин неможливості реалізації питань незалежності як національної, так і особистої. Пише драми „Рогнідь” (1908 р.), „Чорна рада”, „Повстання чернігівців (декабристи)”, „Етапи”, драму „О полку Ігоревім” (надрукована в 1926 р.), а також драму-тетралогію „Богдан Хмельницький” (надрукована в 1929 р.).

У різноманітті історичних подій автор звертає увагу на визначних осіб, які були причетні до формування історії України, до її піднесення та часів занепаду. Він співчуває цим героям, бо розуміє, що вони були самотні, часто наражалися на байдужість народу. Так, у тетралогії „Богдан Хмельницький”, опинившись у безвихідній ситуації, гетьман у ніч перед Переяславською радою каже вартовому: „...завтра, отут на цім дворіщі, станеться щось страшне: гетьман Богдан Хмельницький продаватиме Україну! Приходь купувати, козаче... Недорого візьму. Ох удар мене шаблею, щоб я почув біль, щоб я кров побачив, і вона б отверезила мене!” [10, с. 370].

Висновки. Отже, маючи ґрунтовну історичну базу (у вигляді праць з академічної та неакадемічної історії) Г. Хоткевич у своїй драматургії звертається до історичних тем, щоб зміцнити історичний та національний світогляд свого народу, щоб кожен небайдужий осмислив власні внутрішні психологічні проблеми, визначив свою роль у історіотворенні та позбавився комплексу маргіальності.

Література

1. Антонович Д. Триста років українського театру (1619–1919) / Дмитро Антонович. – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925. – 276 с.
2. Александрова Г. Гнат Хоткевич. Героїчна і трагічна доля письменника (до 120-річчя з дня народження) / Г. Александрова // Українська мова і література. – 1997. – № 47. – С. 2–4.
3. Болабольченко А. Багаття не згасає... Родина Гната Хоткевича / А. Болабольченко // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 15–23.
4. Ільницький М. М. Людина в історії: (Сучас. укр. іст. роман) / М. М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1989. – 356 с.
5. Кізченко В. Гнат Хоткевич / В. Кізченко // Історія України. – 2003. – № 48. – С. 4–7.
6. Лобас П. Гнат Хоткевич і проблеми становлення української національної драматургії та театру ХІХ – початку ХХ ст. / П. Лобас // Науково-творча конференція „Гнат Хоткевич та українська культура”, присвячена 115-річчю з дня народження митця / Упоряд. Н. Супрун, В. Сидорук. – Рівне, 1992. – С. 40–45.
7. Нитченко Д. Універсальний талант Гната Хоткевича / Д. Нитченко // Березіль – 1994 – № 3-6 – С. 104–113.

8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Хоткевич Г. А мы? / Центральний державний історичний архів, м. Львів. – ф. 688. – опис 1. – од. зб. 210. – 13 арк.
10. Хоткевич Г. Богдан Хмельницький. Тетралогія / Гнат Хоткевич / Т. VI. – Харків: Рух, 1929. – 440 с.
11. Хоткевич Г. Вырождение / Центральний державний історичний архів, м. Львів. – ф. 688. – опис 1. – од. зб. 255. – 47 арк.
12. Хоткевич Г. Історія рідного краю. Т. 1 / Центральний державний історичний архів, м. Львів. – ф. 688. – опис 1. – од. зб. 207. – 331 арк.
13. Хоткевич Г. М. Два гетьмани / Гнат Хоткевич. – К.: Дніпро, 1991. – 107 с.
14. Хоткевич Г. М. Історія України (до кінця XVI століття) / Г. М. Хоткевич: Для мол. та сер. шк. віку / Упоряд. та перед. Н. Шумило; Післямова та комент. М. Брайчевського; Худож. Г. Севрук. – К.: Веселка, 1992. – 230 с.